

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ISTORIZMLAR TAHLILI

Islomova Madina Axmad qizi*Termiz davlat pedagogika instituti magistranti***P.U.Bakirov***f.f.d.(DSc.), prof, Termiz davlat universiteti
xorijiy filologiya fakulteti dekani*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi istorizmlarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Istorizmlar tarixiy davrlarda mavjud bo‘lgan, ammo hozirgi kunda iste‘moldan chiqqan yoki faol qo‘llanmaydigan tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklar sifatida o‘rganiladi. Tadqiqotda istorizmlarning shakllanish manbalari, semantik xususiyatlari, badiiy va tarixiy matnlardagi qo‘llanishi hamda ularning milliy-madaniy axborotni saqlashdagi o‘rni yoritiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi istorizmlarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanib, ularning tarixiy voqelikni aks ettirishdagi ahamiyati baholanadi. Tadqiqot natijalari istorizmlarning til tarixini o‘rganish, madaniy merosni saqlash va tarixiy matnlarni talqin qilishdagi muhim rolini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: istorizm, tarixiy leksika, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil, semantika, tarixiy matn, badiiy asar, milliy madaniyat, til tarixi, leksik birliklar.

Annotation. This article provides a comparative analysis of historicisms in the English and Uzbek languages. Historicisms are examined as lexical units denoting objects, institutions, titles, and phenomena that existed in the past but are no longer used in modern society. The study explores the origins, semantic features, and functions of historicisms in literary and historical texts, as well as their role in preserving cultural and historical information. Similarities and differences between English and Uzbek historicisms are identified, highlighting their contribution to the representation of historical realities. The findings emphasize the importance of historicisms in language history, cultural heritage preservation, and the interpretation of historical texts.

Keywords: historicism, historical vocabulary, English language, Uzbek language, comparative analysis, semantics, historical text, literary work, national culture, language history, lexical units.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ историзмов в английском и узбекском языках. Историзмы рассматриваются как лексические единицы, обозначающие предметы, должности, учреждения и явления, существовавшие в прошлом и вышедшие из активного употребления в современном языке. В исследовании освещаются источники формирования историзмов, их семантические особенности, функционирование в художественных и исторических текстах, а также роль в сохранении культурно-исторической информации. Выявляются сходства и различия историзмов в английском и узбекском языках, определяется их значение в отражении исторической действительности. Результаты исследования подтверждают важную роль историзмов в изучении истории языка, сохранении культурного наследия и интерпретации исторических текстов.

Ключевые слова: историзм, историческая лексика, английский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, семантика, исторический текст, художественное произведение, национальная культура, история языка, лексические единицы.

Kirish. Til xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy merosi va ijtimoiy hayotini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab tizim hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti davomida ayrim predmetlar, hodisalar, lavozimlar va ijtimoiy institutlar tarix sahnasidan chiqib ketadi, biroq ularning nomlari til xazinasida saqlanib qoladi. Bunday leksik birliklar tilshunoslikda istorizmlar deb ataladi. Istorizmlar muayyan tarixiy davrga xos bo‘lgan tushunchalarni ifodalashi bilan boshqa leksik qatlamlardan farqlanadi va xalqning tarixiy

xotirasini aks ettiruvchi muhim til vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Globallashuv jarayonlari jadallashayotgan bugungi davrda milliy tillarning tarixiy qatlamlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tarixiy leksik birliklarning semantik va funksional xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tadqiq etish turli xalqlarning madaniy taraqqiyoti hamda til rivojlanishidagi umumiy va o'ziga xos jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarni qiyosiy o'rganish nafaqat leksikologiya, balki lingvomadaniyatshunoslik va qiyosiy tilshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikkala tilda ham tarixiy taraqqiyot jarayonlari bilan bog'liq ko'plab istorizmlar shakllangan. Masalan, ingliz tilidagi *thane, squire, yeoman, shilling, knight* kabi birliklar o'rta asrlar Angliyasining ijtimoiy-siyosiy tuzilishini ifodalasa, o'zbek tilidagi *bek, mingboshi, yasovul, amir, qozi* kabi so'zlar Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutgan davlat boshqaruvi va ijtimoiy tizim bilan bog'liq tushunchalarni anglatadi. Ushbu birliklar bugungi kundagi faol nutqda kam qo'llansa-da, tarixiy va badiiy matnlarda muhim stilistik hamda madaniy vazifalarni bajaradi. So'nggi yillarda tarixiy leksikani o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortib borayotgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan ishlar nisbatan kam uchraydi. Shu sababli ushbu mavzu tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sifatida e'tiborni tortadi. Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarning leksik-semantik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish, ularning tarixiy va madaniy axborotni ifodalashdagi o'rnini aniqlash hamda o'xshash va farqli jihatlarni yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar istorizmlarning til tarixini o'rganish, milliy madaniy merosni yoritish va tarixiy matnlarni chuqurroq talqin etishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarixiy leksika va istorizmlar masalasi leksikologiya, semasiologiya hamda tarixiy tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Til taraqqiyoti jarayonida ayrim tushunchalar bilan birga ularni ifodalovchi so'zlar ham faol iste'moldan chiqadi va tarixiy leksika qatlamini hosil qiladi. Shuning uchun istorizmlarni o'rganish tilning lug'at tarkibidagi tarixiy o'zgarishlarni, xalqning madaniy taraqqiyotini hamda ijtimoiy hayotidagi transformatsiyalarni aniqlash imkonini beradi. Jahon tilshunosligida tarixiy leksika va istorizmlar muammosi bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, V.V. Vinogradov tarixiy leksik birliklarning badiiy matndagi uslubiy imkoniyatlarini tahlil qilib, ularning tarixiy kolorit yaratishdagi roliga alohida e'tibor qaratgan. A.A. Reformatskiy leksik birliklarning tarixiy rivojlanish jarayonlarini o'rganar ekan, istorizmlarni muayyan tarixiy voqelik bilan bog'liq holda izohlaydi. N.M. Shanskiy va D.E. Rozentalning ishlari tarixiy leksikaning semantik xususiyatlari hamda til tizimidagi o'rnini aniqlashda muhim nazariy manba hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida tarixiy leksika masalalari Sh.

Rahmatullayev, A. Hojiyev, N. Mahmudov, B. Mengliyev, H. Ne'matov kabi olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Ularning ishlarida tarixiy so'zlarning shakllanish manbalari, semantik taraqqiyoti va milliy til tizimidagi o'rni haqida muhim ilmiy xulosalar berilgan. Ayniqsa, o'zbek tili leksikologiyasiga oid tadqiqotlarda istorizmlar va arxaizmlarning o'zaro farqli jihatlari, ularning lug'aviy tarkibdagi funksional xususiyatlari batafsil tahlil qilingan. Mavzuga oid ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, istorizmlar xalqning tarixiy tajribasi, davlat boshqaruvi, harbiy tizimi, iqtisodiy munosabatlari va ijtimoiy hayotiga oid ma'lumotlarni saqlovchi muhim leksik qatlam hisoblanadi. Ingliz tilidagi *baron, knight, yeoman, shilling, chamberlain* kabi birliklar Angliya tarixining turli bosqichlari bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilidagi *amir, bek, yasovul, mingboshi, qozi* kabi istorizmlar Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy taraqqiyoti va davlat boshqaruvi tizimini aks ettiradi. Har ikki tildagi istorizmlar tarixiy va badiiy matnlarda faol qo'llanib, o'tmish voqeliklarini tiklash hamda milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash vazifasini bajaradi. Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarning leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash maqsadida qiyosiy-tahliliy metod asosiy tadqiqot usuli sifatida qo'llanildi. Ushbu metod yordamida ikki tildagi istorizmlarning o'xshash va farqli jihatlari solishtirildi. Tavsifiy metod orqali istorizmlarning umumiy xususiyatlari va tasnifi yoritildi. Semantik tahlil yordamida ularning ma'no tarkibi, tarixiy mazmuni va funksional xususiyatlari o'rganildi. Kontekstual tahlil esa istorizmlarning tarixiy hamda badiiy matnlardagi qo'llanishini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek adabiyotining tarixiy mavzudagi asarlari, tarixiy hujjatlar, izohli lug'atlar va leksikologiyaga oid ilmiy manbalardan foydalanildi. Tahlil jarayonida istorizmlarning semantik guruhlari, qo'llanish chastotasi va madaniy yuklamasi o'rganildi. Mazkur metodologik yondashuv ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarning tarixiy, madaniy hamda lingvistik xususiyatlarini chuqurroq yoritish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar semantik va funksional jihatdan qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda ham istorizmlar xalqning tarixiy taraqqiyoti, davlat boshqaruvi, ijtimoiy tuzilishi, harbiy hayoti va iqtisodiy munosabatlari bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi muhim leksik qatlamni tashkil etadi. Biroq ularning shakllanish manbalari va qo'llanish doirasi har bir xalqning tarixiy rivojlanish xususiyatlariga bog'liq holda farqlanadi. O'rganilgan materiallar asosida istorizmlar bir necha tematik guruhlariga ajratildi. Jumladan, davlat boshqaruvi va ijtimoiy mavqega oid birliklar ingliz tilida *baron, duke, chamberlain, thane*, o'zbek tilida esa *amir, bek, mingboshi, yasovul, qozi* kabi so'zlar bilan ifodalanadi. Ushbu birliklar tarixiy davrlarda mavjud bo'lgan boshqaruv tizimlari va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Harbiy sohaga oid istorizmlar ham ikki tilda salmoqli o'rin egallaydi. Ingliz tilidagi *knight, musketeer, pikeman* kabi birliklar hamda o'zbek tilidagi *sarboz, navkar, bahodir* kabi so'zlar o'tmishdagi harbiy tuzilmalar va jangovar faoliyat bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Tahlil natijalari ingliz tilidagi

istorizmlarning ko'pchiligi feodal tuzum, qirollik boshqaruvi va aristokratik tabaqalar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. O'zbek tilidagi istorizmlar esa asosan amirliklar, xonliklar va mahalliy davlat boshqaruvi tizimiga oid tushunchalarni ifodalaydi. Bu holat har ikki xalq tarixidagi siyosiy va ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi. Shuningdek, istorizmlarning semantik tarkibida ham ayrim farqlar kuzatildi. Ingliz tilidagi ko'plab istorizmlar tarixiy manbalarda va badiiy adabiyotda saqlanib qolgan bo'lsa-da, zamonaviy nutqda deyarli qo'llanmaydi. O'zbek tilida esa ayrim istorizmlar tarixiy ma'nosidan tashqari ko'chma yoki ramziy ma'nolarda ham uchray turadi. Masalan, amir yoki bek so'zlari ayrim kontekstlarda hurmat yoki mavqe ifodalovchi vosita sifatida qo'llanishi mumkin. Tadqiqot davomida istorizmlarning badiiy matnlardagi funksional imkoniyatlari ham aniqlandi. Ular tarixiy davr muhitini yaratish, milliy koloritni aks ettirish, qahramonlarning ijtimoiy mavqeini ko'rsatish va tarixiy voqealarning ishonchliligini ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, tarixiy roman va qissalarda istorizmlar voqelikning tarixiy asoslanganligini kuchaytirib, o'quvchini tasvirlanayotgan davr ruhiga yaqinlashtiradi. Olingan natijalar ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning asosiy vazifasi bir xil ekanligini ko'rsatdi. Har ikkala tilda ham istorizmlar tarixiy axborotni saqlash, milliy madaniyatni aks ettirish va tarixiy matnlarning semantik yaxlitligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ularning qiyosiy tahlili turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi tarixiy-lisoniy bog'liqliklarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Muhokama. Ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu leksik qatlam har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti va madaniy xotirasi bilan uzviy bog'liqdir. Istorizmlar tarix sahnasidan chiqib ketgan predmetlar, lavozimlar, ijtimoiy institutlar va hodisalar nomlarini saqlab qolishi bilan tilning tarixiy qatlamini shakllantiradi. Shu jihatdan ular nafaqat lingvistik birlik, balki tarixiy va madaniy axborot tashuvchisi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar davomida ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning funksional vazifalarida umumiylik mavjudligi kuzatildi. Har ikkala tilda ham bunday birliklar tarixiy voqelikni tiklash, davr ruhini ifodalash va matnning tarixiy ishonchliligini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Ayniqsa, tarixiy romanlar, xronikalar va hujjatli manbalarda istorizmlarning faol qo'llanishi o'quvchiga o'tmish muhitini to'laroq tasavvur qilish imkonini beradi. Ingliz tilidagi istorizmlar asosan feodal munosabatlar, qirollik boshqaruvi va aristokratik tabaqalar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilidagi istorizmlar xonliklar, amirliklar va an'anaviy davlat boshqaruvi tizimini aks ettiradi. Bu holat har bir xalqning tarixiy rivojlanish yo'li va ijtimoiy tuzilishidagi farqlar bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ikkala tilda ham harbiy va ma'muriy sohaga oid istorizmlarning salmoqli o'rin egallashi tarixiy taraqqiyotda davlat boshqaruvi va mudofaa tizimining muhim rol o'ynaganini ko'rsatadi. E'tiborga molik jihatlardan biri shundaki, ayrim istorizmlar zamonaviy til tizimida faol qo'llanmasa ham, tarixiy va badiiy matnlarda o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

Ular muallifga milliy kolorit yaratish, tarixiy muhitni jonlantirish va qahramonlarning ijtimoiy mavqeini tabiiy ifodalash imkonini beradi. Natijada matnning badiiy-estetik ta'siri kuchayadi va tarixiy voqelikning ishonchli tasviri yuzaga keladi. Olib borilgan tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarni yanada kengroq lingvomadaniy va qiyosiy aspektlarda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, tarixiy leksikaning tarjimashunoslik, matnshunoslik va lingvokulturologiya bilan bog'liq jihatlarini tadqiq etish kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar ustida olib borilgan tahlillar ushbu birliklarning tilning eng qimmatli tarixiy qatlamlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Ular o'tmishda mavjud bo'lgan davlat boshqaruvi, harbiy tizim, ijtimoiy munosabatlar va kundalik hayotga oid tushunchalar haqida ma'lumot berib, xalqning tarixiy tajribasini til orqali saqlab keladi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlar turli tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllanganligi aniqlandi. Ingliz tilidagi ko'plab istorizmlar qirollik va feodal tuzum bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida xonliklar va amirliklar davriga oid birliklar ustunlik qiladi. Bu farqlar har bir xalqning tarixiy rivojlanish yo'li va ijtimoiy tuzilishidagi o'ziga xosliklarni yaqqol namoyon etadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, istorizmlar bugungi faol nutqda kam qo'llanishiga qaramay, tarixiy va badiiy matnlarda muhim vazifani bajarishda davom etmoqda. Ular matnga tarixiy aniqlik bag'ishlaydi, davr muhitini jonlantiradi va o'quvchining tasvirlanayotgan voqelikni to'liqroq tasavvur qilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, bunday birliklar milliy madaniyatning til orqali saqlanib qolishiga ham xizmat qiladi. Istorizmlarning qiyosiy tahlili ikki xalqning tarixiy xotirasida umumiy va farqli jihatlarining qanday aks etishini ko'rish imkonini berdi. Til taraqqiyoti jarayonida ayrim so'zlar iste'moldan chiqsa-da, ular tarixiy manbalar va badiiy asarlar orqali yashashda davom etadi. Ana shu xususiyat istorizmlarni nafaqat tilshunoslik, balki tarix, madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ham qimmatli tadqiqot obyekti sifatida baholash imkonini beradi. Istorizmlar xalqning o'tmishi bilan bugungi kun o'rtasida o'ziga xos ko'priq vazifasini bajaradi. Ularni o'rganish orqali tilning tarixiy taraqqiyoti, milliy qadriyatlarning shakllanishi va madaniy merosning avloddan avlodga uzatilish mexanizmlarini chuqurroq anglash mumkin. Shu jihatdan ingliz va o'zbek tillaridagi istorizmlarni o'rganish qiyosiy tilshunoslik hamda lingvomadaniyatshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vinogradov V.V. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Reformatskiy A.A. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 536 с.
3. Shanskiy N.M. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1972. – 368 с.
4. Rozental D.E. Современный русский язык. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 448 с.
5. Bally Ch. French Stylistics. – London: Peter Owen, 1966. – 352 p.
6. Jakobson R. Language in Literature. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. – 560 p.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 728 p.

8. Barber C. The English Language: A Historical Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 320 p.
9. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 476 b.
10. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002. – 164 b.
11. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – 216 b.
12. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili. Leksikologiya. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2018. – 304 b.
13. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 128 b.
14. Begmatov E. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1985. – 240 b.
15. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik / Mas‘ul muharrir A. Madvaliyev. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
16. Skeat W.W. An Etymological Dictionary of the English Language. – Oxford: Clarendon Press, 2005. – 832 p.
17. Baugh A.C., Cable T. A History of the English Language. – London: Routledge, 2013. – 447 p.
18. Crystal D. Words, Words, Words. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 224 p.
19. Yo‘ldoshev B. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2007. – 186 b.
20. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2002. – 280 b.

